

Veranderingen na een Ouderlijke Scheiding en Probleemgedrag bij Adolescenten

Naam: Sabrina Schel
Studentennummer: 3678997
Afdeling: Onderzoeksgroep Jeugd & Gezin
Faculteit: Sociale Wetenschappen, Universiteit Utrecht
Datum: 17-06-2014
Begeleider: Dr. I.E. van der Valk
Aantal woorden: 5829

Voorwoord

Voor u ligt een masteronderzoek, die is uitgevoerd in het kader van de master ‘Jeugdstudies’. Het onderzoek heeft betrekking op het thema echtscheiding, dit is een onderwerp dat mij persoonlijk aanspreekt. Er is al veel geschreven over de gevolgen van een scheiding voor adolescenten. Ik was geïnteresseerd in de rol van veranderingen na een ouderlijke scheiding op probleemgedrag bij adolescenten.

Voor de totstandkoming van dit masteronderzoek wil ik Dr. Inge van der Valk bedanken, ze heeft me met haar expertise geholpen om tot dit eindresultaat te komen. Tevens wil ik Dr. Inge van der Valk en Dr. Ed Spruijt bedanken voor het ter beschikking stellen van het databestand ‘Scholieren & Gezinnen’. Verder wil ik mijn medestudenten Astrid de Heer en Marlieke van Mook bedanken voor de gegeven feedback.

Sabrina Schel

Utrecht, juni 2014

Samenvatting

Achtergrond: Het huidige onderzoek richt zich op het thema scheiding, er is al veel onderzoek gedaan naar scheiding en de gevolgen hiervan voor adolescenten. Dit onderzoek kijkt exploratief naar de rol van veranderingen na ouderlijke scheiding op probleemgedrag. Hierbij is bekeken welke veranderingen samenhangen met probleemgedrag, of voor die veranderingen factoren zijn te ontdekken en of die factoren probleemgedrag voorspellen. Verder is bekeken of het aantal veranderingen dat een adolescent meemaakt de mate van probleemgedrag voorspelt. Tot slot is exploratief bekeken of geslacht een rol speelt.

Methode: Om de onderzoeksvraag te beantwoorden is gebruik gemaakt van de dataset ‘Scholieren & Gezinnen’, hiervoor is data gebruikt uit 2007, 2008, 2009 en 2013. De substeekproef bestaat uit 994 adolescenten met een gemiddelde leeftijd van 13 jaar. **Resultaten:** Verschillende veranderingen hangen samen met internaliserend probleemgedrag.

Veranderingen die betrekking hebben op een ‘Andere sociale omgeving’ en ‘Minder financiële bestedingsruimte’ voorspellen internaliserend probleemgedrag bij adolescenten. Er blijkt geen significant effect te zijn van het aantal veranderingen dat een adolescent heeft meegemaakt op probleemgedrag. Voor jongens en meisjes zijn verschillende veranderingen te benoemen die significant samenhangen met probleemgedrag. **Discussie:** In dit onderzoek is exploratief gekeken naar de rol van veranderingen op probleemgedrag na ouderlijke scheiding, daarom is vervolgonderzoek naar dit onderwerp noodzakelijk. De resultaten van dit onderzoek geven een indicatie dat veranderingen een relatie vertonen met probleemgedrag, wat implicaties kan hebben voor de praktijk.

Steekwoorden: (echt)scheiding, veranderingen, probleemgedrag, adolescenten

Inhoudsopgave

1. Introductie	5
2. Theoretisch Kader	5
2.1. Probleemgedrag.....	5
2.2. Veranderingen na Ouderlijke Scheiding	6
2.3. Soorten Veranderingen na Ouderlijke Scheiding.....	7
2.3.1. Financiële Bestedingsruimte	7
2.3.2. Andere Sociale Omgeving	8
2.3.3. Werk Ouders.....	8
2.3.4. Nieuwe Partner Ouders	9
2.4. Aantal Veranderingen.....	9
2.5. Geslacht.....	9
3. Dit Onderzoek.....	10
4. Methode	11
4.1. Steekproef.....	11
4.2. Procedure.....	12
4.3. Meetinstrumenten	13
4.3.1. Veranderingen	13
4.3.2. Internaliserend Probleemgedrag	13
4.3.3. Externaliserend Probleemgedrag.....	14
4.4. Analyseprocedure	15
5. Resultaten	16
5.1. Veranderingen en Probleemgedrag.....	16
5.2. Factorstructuur	19
5.2.1. Factoranalyse 2007	19
5.2.2. Factoranalyse 2008	20
5.2.3. Factoranalyse 2009	21
5.2.4. Factoranalyse 2013	22
5.2.5. Conclusie Factoranalyses.....	23
5.3. Factorstructuur en Probleemgedrag	23
5.4. Som van Veranderingen	25
5.5. Geslacht.....	26
6. Conclusie en Discussie	27
6.1. Conclusie	27
6.1.1. Veranderingen en Probleemgedrag	27
6.1.2. Soorten Veranderingen.....	29
6.1.3. Som van Veranderingen	31
6.1.4. Samenvatting.....	31
6.2. Discussie	31
6.2.1. Sterke Punten.....	31
6.2.2. Beperkingen.....	32
6.2.3. Vervolgonderzoek.....	32
6.2.4. Implicaties	33
Literatuur	34
Bijlage 1: Veranderingen	38

1. Introductie

In 2012 vonden er in Nederland bijna 19.000 echtscheidingen plaats waarbij er minimaal één minderjarig kind betrokken was (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2013). Er is al veel onderzoek gedaan naar de gevolgen van ouderlijke scheiding voor adolescenten. Hieruit komt onder andere naar voren dat adolescenten met gescheiden ouders gemiddeld genomen meer internaliserend (Amato, 2001; Chase-Lansdale, Cherlin & Kiernan, 1995; Van der Valk, Spruijt, De Goede, Maas & Meeus, 2003) en externaliserend probleemgedrag (Amato, 2001; Van der Valk et al., 2003) vertonen dan adolescenten uit intacte gezinnen. Na een ouderlijke scheiding maken adolescenten verschillende veranderingen mee, zoals een verhuizing, het krijgen van een stiefouder of het hebben van minder financiële bestedingsruimte (Highet & Jamieson, 2007). Het huidige onderzoek zal explorierend bekijken of die veranderingen de relatie tussen scheiding en internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij adolescenten kunnen verklaren. De vraag die daarom gesteld wordt in dit onderzoek is: *Wat is de rol van veranderingen na een ouderlijke scheiding op internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij adolescenten?*

In de hierop volgende hoofdstukken zal ten eerste de theorie besproken worden met betrekking tot probleemgedrag en veranderingen na een ouderlijke scheiding. Ten tweede worden in 'Dit onderzoek' de verschillende onderzoeksvragen en bijbehorende verwachtingen weergegeven. In de methodesectie worden de steekproef, procedure, meetinstrumenten en analyseprocedure besproken. Vervolgens worden de resultaten uiteengezet. Tot slot worden de conclusie en discussie van het onderzoek beschreven.

2. Theoretisch Kader

2.1. Probleemgedrag

Uit onderzoek komt naar voren dat adolescenten uit gescheiden gezinnen gemiddeld genomen meer internaliserend en externaliserend probleemgedrag vertonen dan adolescenten

uit intacte gezinnen (Amato, 2001, Chase-Lansdale et al., 1995; Van der Valk et al., 2003).

Voorbeelden van internaliserend probleemgedrag zijn depressie en emotionele problemen. In het onderzoek van Oldehinkel, Ormel, Veenstra, de Winter en Verhulst (2008) komt naar voren dat meisjes met gescheiden ouders een groter risico hebben op het vertonen van depressieve symptomen naarmate ze ouder worden dan meisjes uit intacte gezinnen.

Daarnaast laat onderzoek zien dat een ouderlijke scheiding in de kindertijd gerelateerd is aan meer emotionele problemen op zestienjarige leeftijd (Chase-Lansdale et al., 1995).

Voorbeelden van externaliserend probleemgedrag zijn delinquentie en agressie. In onderzoek is gevonden dat adolescenten van gescheiden ouders gemiddeld meer delinquent gedrag vertonen dan adolescenten uit intacte gezinnen (Burt, Barnes, McGue en Iacono, 2008).

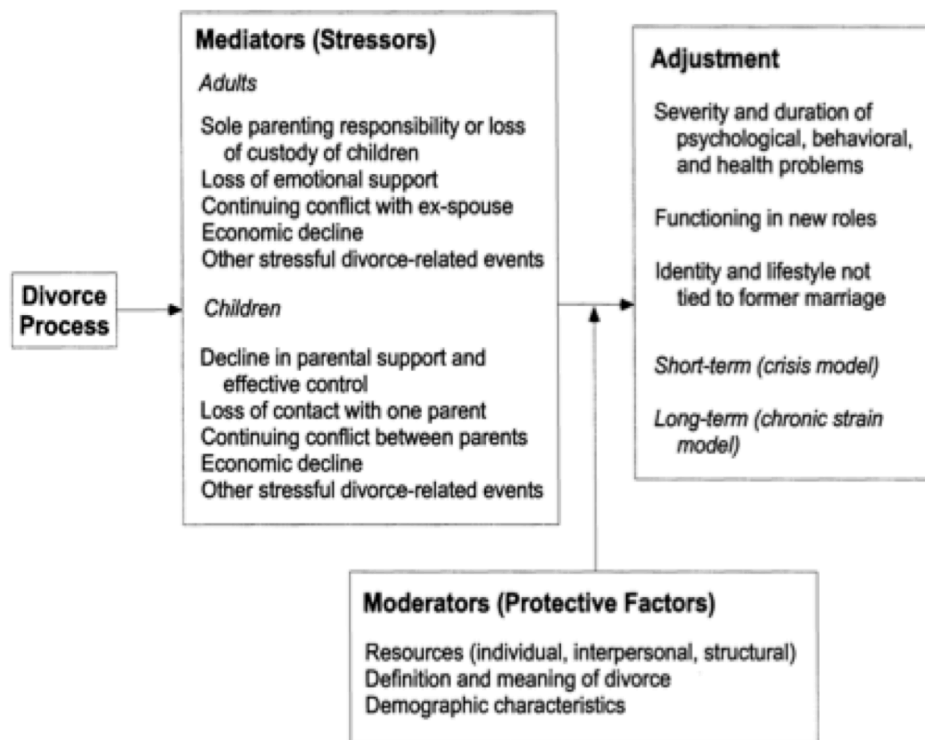
Onderzoek van Workman en Beer (1992) laat zien dat adolescenten uit gescheiden gezinnen een hogere mate van agressie laten zien dan adolescenten uit intacte gezinnen.

In dit onderzoek wordt verondersteld dat veranderingen na een ouderlijke scheiding voor een deel ten grondslag kunnen liggen aan internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij de adolescent.

2.2. Veranderingen na Ouderlijke Scheiding

Amato (2000) bespreekt de gevolgen van een ouderlijke scheiding vanuit het *Divorce-Stress-Adjustment Model*, weergegeven in Figuur 1. Het *Divorce-Stress-Adjustment Model* beschrijft scheiding als een proces in plaats van als een gebeurtenis. Een scheiding begint als de ouders nog bij elkaar zijn en eindigt ver na de definitieve scheiding. Volgens Amato (2000) zorgt een scheiding gemiddeld genomen voor stressoren ofwel veranderingen. Een scheiding gaat bijvoorbeeld vaak samen met een serie van negatieve sociale en economische veranderingen en andere praktische problemen (Hetherington, Bridges & Insabella, 1998; Kelly & Emery, 2003). Die veranderingen zorgen volgens Amato (2000), samen met beschermende factoren zoals hulpbronnen en demografische kenmerken, voor een bepaalde

uitkomst. Die uitkomst kan bijvoorbeeld het vertonen van internaliserend of externaliserend probleemgedrag zijn.

Figuur 1. *Divorce-Stress-Adjustment Model*. Overgenomen van ‘The consequences of divorce for adults and children’ door Amato, 2000, *Journal of Marriage and Family*,

2.3. Soorten Veranderingen na Ouderlijke Scheiding

Er zijn verschillende soorten veranderingen te onderscheiden na een ouderlijke scheiding, zoals een verhuizing of een nieuwe partner van één of beide ouders (Highet & Jamieson, 2007). Hieronder wordt kort ingegaan op een aantal veelvoorkomende veranderingen na een ouderlijke scheiding en enkele empirische bevindingen daarover.

2.3.1. Financiële Bestedingsruimte

Fischer (2004) bespreekt het *Loss of Resources Mechanism*; adolescenten kunnen na een ouderlijke scheiding namelijk verschillende bronnen verliezen, zoals economische bronnen. Ten gevolge van een echtscheiding heeft de vrouw veelal minder financiële

bestedingsruimte dan voor de echtscheiding (Bouman, 2004). De moeder neemt na een echtscheiding volgens Bouman (2004) gemiddeld genomen vaker de dagelijkse verzorging van de adolescenten op zich, waardoor de financiële achteruitgang zijn weerslag heeft op de adolescenten. Uit onderzoek van Aseltine (1996) blijkt dat een moeilijker financiële situatie in eenoudergezinnen kan zorgen voor negatieve uitkomsten bij adolescenten. Dit wordt volgens Aseltine (1996) deels veroorzaakt doordat adolescenten gevoelig zijn voor de emotionele gevolgen van economische achteruitgang.

2.3.2. *Andere Sociale Omgeving*

Adolescenten kunnen na een ouderlijke scheiding veranderingen meemaken op sociaal gebied. De *Loss of Resources Mechanism* beschrijft dat adolescenten na een ouderlijke scheiding naast economische ook sociale bronnen kunnen verliezen (Fischer, 2004). Het verlies van sociale bronnen kan veroorzaakt worden door een verhuizing, waardoor men vrienden en/of familie niet meer ziet, naar een nieuwe school moet of met bepaalde hobby's moet stoppen. Ouders hebben namelijk veelal minder financiële bestedingsruimte door een scheiding, waardoor ze gedwongen zijn te verhuizen naar een ander huis (South, Crowder & Trent, 1998). Amato (2000) benoemt dat veranderingen, zoals een verhuizing of schoolwijziging, levensgebeurtenissen zijn waardoor een scheiding het welbevinden en functioneren van adolescenten kan verstoren. Onderzoek van Kaltiala-Heino, Rimpela, Rantanen en Laipalla (2001) laat zien dat een recente verhuizing naar een andere woonwijk de kans op een depressie vergroot.

2.3.3. *Werk Ouders*

Na een ouderlijke scheiding kan het voorkomen dat de vader en/of moeder meer of minder gaat werken, dit kan zijn weerslag hebben op het probleemgedrag van adolescenten. Jongens met gescheiden ouders hebben bijvoorbeeld een groter risico op depressie wanneer

één of beide ouders de laatste 12 maanden geen werk heeft gehad (Kaltiala-Heino et al., 2001).

2.3.4. Nieuwe Partner Ouders

Na een ouderlijke scheiding kunnen ouders een nieuwe partner krijgen. Het *Multiple Transition Perspective* beschrijft dat men na een scheiding te maken kan krijgen met meerdere transities, zo kan een scheiding ervoor zorgen dat ouders opnieuw gaan samenwonen, trouwen of zelfs weer gaan scheiden (Amato, 2010). Het meemaken van meerdere transities in de gezinsstructuur blijkt samen te hangen met meer gedragsproblemen bij adolescenten, zo vertonen jongens gemiddeld meer externaliserend probleemgedrag naarmate ze meer transities meemaken in de familie (Capaldi & Patterson, 1991).

2.4. Aantal Veranderingen

Het meemaken van meerdere veranderingen ofwel stressoren na een ouderlijke scheiding zorgt gemiddeld genomen voor meer probleemgedrag (Flowerdew & Neale, 2003; Kelly & Emery, 2003; Spruijt & Kormos, 2010). Het *Cumulatieve Stress Perspectief* stelt dat men na een scheiding een reeks veranderingen meemaakt en dat deze samengaan met een gemiddeld slechter functioneren van adolescenten (Singendonk & Meesters, 2002). Onderzoek van Kaltiala-Heino et al. (2001) laat zien dat het meemaken van meer veranderingen (geen intacte familie, verhuizing en werkloosheid onder ouders) zorgt voor een hogere kans op een depressie.

2.5. Geslacht

Het meemaken van bepaalde veranderingen en de relatie met probleemgedrag kan verschillen voor jongens en meisjes. In bestaand onderzoek zijn er tegenstrijdige resultaten gevonden met betrekking tot geslacht en probleemgedrag bij adolescenten van gescheiden ouders (Van der Valk & Spruijt, 2004). In verschillende onderzoeken wordt gesteld dat er geen verschillen te benoemen zijn in de mate van probleemgedrag tussen jongens en meisjes

na een ouderlijke scheiding (Amato & Sobolewski, 2001; Van der Valk et. al, 2003). In het onderzoek van Oldehinkel et al. (2008) worden er echter wel geslachtsverschillen gevonden, het onderzoek laat zien dat meisjes uit gescheiden gezinnen gevoeliger worden voor depressieve symptomen naarmate ze ouder worden.

3. Dit Onderzoek

De centrale onderzoeksvraag in dit onderzoek is: *Wat is de rol van veranderingen na een ouderlijke scheiding op internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij adolescenten?* Om deze onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden zal eerst de relatie tussen veranderingen en probleemgedrag onderzocht worden. De eerste deelvraag is: *In hoeverre is er een relatie tussen veranderingen na ouderlijke scheiding en internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij adolescenten?* Uit onderzoek blijkt er een relatie te bestaan tussen diverse veranderingen en probleemgedrag. De hypothese is dat het meemaken van verschillende veranderingen na een ouderlijke scheiding samenhangt met internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij adolescenten.

Mogelijk ligt er aan de veranderingen een bepaalde factorstructuur ten grondslag. De tweede onderzoeksvraag die dit inzichtelijk zal maken is: *Is er een factorstructuur te onderscheiden voor de veranderingen na een ouderlijke scheiding?* De verwachting is dat er verschillende factoren te onderscheiden zijn in de verzameling vragen over veranderingen na scheiding. Mogelijke factoren die aan de hand van de veranderingen naar voren komen, zijn: verhuizing, werk ouders, financiële bestedingsruimte, nieuwe sociale omgeving, hobby's en nieuwe partner ouders. Op basis van de factoren die hieruit mogelijk naar voren komen zal de derde deelvraag beantwoord worden: *In hoeverre spelen de factoren een rol op internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij adolescenten na een ouderlijke scheiding?* Er zal explorierend bekeken worden welke factoren zorgen voor meer internaliserend of externaliserend probleemgedrag.

Tot slot zal er gekeken worden naar het aantal veranderingen na een ouderlijke scheiding met betrekking tot probleemgedrag. De laatste deelvraag die beantwoord zal worden is: *In welke mate voorspelt de som van veranderingen na een ouderlijke scheiding internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij adolescenten?* Op basis van het *Cumulatieve Stress Perspectief* is de verwachting dat adolescenten van gescheiden ouders die meer veranderingen hebben meegemaakt na de scheiding meer probleemgedrag vertonen.

In dit onderzoek zal explorierend gekeken worden naar de rol van geslacht in de relatie tussen veranderingen en probleemgedrag. In verschillende onderzoeken zijn namelijk tegenstrijdige resultaten gevonden met betrekking tot geslacht en probleemgedrag bij adolescenten na ouderlijke scheiding.

4. Methode

4.1. Steekproef

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van een zogenaamde ‘gepoolde’ steekproef en een cross-sequentieel databestand. De vragenlijst voor het onderzoek is afgenomen onder 7809 adolescenten van negen tot en met zeventien jaar ($N = 7779$, $M_{\text{Leeftijd}} = 13.18$, $SD = 1.41$), waarvan 48.2% jongen en 51.8% meisje.

De vragenlijsten van het onderzoek ‘Scholieren & Gezinnen’ zijn afgenomen in de jaren 2006, 2007, 2008, 2009, 2011 en 2013. In dit onderzoek is alleen gebruikt gemaakt van de vragenlijsten uit de meetjaren 2007, 2008, 2009 en 2013. Dit betreft een substeekproef van 5257 adolescenten. De adolescenten uit de substeekproef variëren in leeftijd van negen tot en met zeventien jaar ($n = 5251$, $M_{\text{Leeftijd}} = 12.98$, $SD = 1.51$), waarvan 47.4% jongen en 52.6% meisje. De meerderheid van de adolescenten zijn afkomstig uit een intact gezin (79.0%), waarvan 5.7% van de ouders duurzaam samenwonen; van 18.8% van de adolescenten zijn de ouders gescheiden, waarvan 4.7% van de ouders gedecohabiteerd zijn (voorheen duurzaam samenwonend) en van 1.7% van de adolescenten is minstens een van de ouders overleden.

In dit onderzoek zullen respondenten met gescheiden en gedecohabiteerde ouders worden meegenomen, later omschreven als adolescenten met gescheiden ouders. Het aantal adolescenten uit gescheiden gezinnen is 994 met een gemiddelde leeftijd van $M_{\text{Leeftijd}} = 13.00$ ($SD = 1.54$), waarvan 46.1% jongen en 53.9% meisje. In Tabel 1 is het aantal adolescenten uit gescheiden gezinnen en de gemiddelde leeftijd per meetjaar weergegeven.

Tabel 1

Demografische Gegevens

Jaar onderzoek	<i>n</i>	M_{Leeftijd} (<i>SD</i>)
2007	158	11.13 (1.05)
2008	226	13.55 (1.04)
2009	116	11.15 (.87)
2013	486	13.79 (1.03)

4.2. Procedure

De data van dit onderzoek zijn afkomstig van het onderzoek ‘Scholieren & Gezinnen’. De gegevens voor dit onderzoek zijn verzameld middels vragenlijsten afgenomen onder adolescenten van verschillende basisscholen en middelbare scholen in Nederland. Hiervoor zijn scholen verspreid over heel Nederland benaderd voor deelname. In 2007 en 2009 zijn de vragenlijsten afgenomen op basisscholen en in de andere jaren op middelbare scholen. De vragenlijsten zijn afgenomen onder supervisie van Dr. E. Spruijt en Dr. I. van der Valk van de onderzoeksgroep Jeugd & Gezin van de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht.

Wanneer scholen bereid waren deel te nemen aan het onderzoek, werden er twee of meer klassen geselecteerd. Vervolgens werden de ouders van de betreffende adolescenten geïnformeerd door middel van een brief, waarbij zij de mogelijkheid hadden bezwaar te maken tegen deelname van hun adolescent aan het onderzoek. De adolescenten kregen bij deelname een papieren vragenlijst die ze onder schooltijd in mochten vullen. De vragenlijsten

zijn door bachelorthesis studenten geïntroduceerd in bestaande klassen en individueel, anoniem en vrijwillig ingevuld door de adolescenten.

4.3. Meetinstrumenten

De vragenlijsten bestaan uit vragen die ingaan op de thuissituatie en het welzijn van adolescenten. Hierbij is zoveel mogelijk gebruik gemaakt van bestaande meetinstrumenten, waarvan de betrouwbaarheid en validiteit reeds afdoende zijn aangetoond. Van de verschillende meetinstrumenten is in sommige gevallen een verkorte versie afgenomen om de totale invultijd van de vragenlijst te beperken. De concepten die in dit onderzoek gebruikt worden, zijn ‘veranderingen’, ‘internaliserend probleemgedrag’ en ‘externaliserend probleemgedrag’.

4.3.1. Veranderingen

De veranderingen zijn gemeten middels een lijst met vragen over veranderingen na ouderlijke scheiding, waarop adolescenten middels ‘ja’ of ‘nee’ konden aangeven of ze bepaalde veranderingen hebben meegemaakt. Voorbeelden van items zijn: “Ik ben van school veranderd” en “Wij zijn verhuisd”. De items zijn terug te vinden in Bijlage 1.

4.3.2. Internaliserend Probleemgedrag

Het concept internaliserend probleemgedrag is middels drie instrumenten gemeten. Er is gebruik gemaakt van 16 van de 27 items van de *Children’s Depression Inventory* (CDI) om depressieve symptomen te meten (Craighead, Smucker, Craighead, & Ilardi, 1998). De vragen werden beantwoord op een vijfpuntsschaal, variërend van 1 (helemaal niet waar) tot 5 (erg waar). Een voorbeeld van een item is: “Ik slaap ’s nachts vaak slecht en ben vaak moe.” Met behulp van *Cronbachs Alpha* werd de betrouwbaarheid gesteld op $\alpha = .89$.

Het tweede meetinstrument werd gebruikt om angst te meten, hiervoor werd gebruik gemaakt van een herziende versie van de *Screen for Child Anxiety Related Emotional Disorders* (SCARED-R), vertaald door Muris en Steerneman (2001). De SCARED-R bestaat

uit 38 items die gebruikt worden om vijf soorten angst te meten: gegeneraliseerde angst, paniekstoornissen, schoolangst, sociale angst en separatie-angst. Er zijn negen items uit de SCARED-R opgenomen die op een vijfpuntsschaal beantwoord zijn met antwoordmogelijkheden variërend van 1 (nooit) tot 5 (altijd). Een voorbeeld van een item is: “Ik maak me zorgen of het wel goed met me zal gaan.” De items vormen samen een schaal waarvan de betrouwbaarheid gesteld werd op een *Cronbachs Alpha* van $\alpha = .89$.

In een deel van de datasets werd ook emotionele problemen gemeten aan de hand van de SDQ (Goodman, Meltzer, & Bailey, 2003). Er werden vijf uitspraken gemeten met behulp van de subschaal *emotional symptoms* van de SDQ. Een voorbeeld van een item is: “Ik ben zenuwachtig in nieuwe situaties, ik verlies makkelijk mijn zelfvertrouwen.” De items konden worden beantwoord middels een driepuntsschaal, variërend van 1 (niet waar) tot 3 (zeker waar). De betrouwbaarheid werd gesteld op een *Cronbachs Alpha* van $\alpha = .71$.

Voor de verschillende schalen is de mate van samenhang bekeken om te bepalen of er een overkoepelende schaal ‘internaliserend probleemgedrag’ geconstrueerd kon worden. Er was sprake van hoge en positieve correlaties tussen de drie constructen, variërend van $r = .66$ tot $r = .77$. De drie meetinstrumenten hangen sterk samen en daarom kon er door gemiddelden te berekenen een schaal ‘internaliserend probleemgedrag’ worden geconstrueerd.

4.3.3. Externaliserend Probleemgedrag

Externaliserend probleemgedrag werd gemeten met behulp van twee meetinstrumenten. Agressief gedrag werd gemeten door een deel van de *Direct and Indirect Agression Scales* (DIAS) (Björkqvist, Lagerspetz, & Osterman, 1992). De DIAS bevat 23 items, waarvan er elf zijn opgenomen in de vragenlijst. De vragen werden beantwoord op een vierpuntsschaal, variërend van 1 (nooit) tot 4 (heel vaak). Een voorbeeld van een item is: “Ik neem wraak door gemene verhalen over de ander te vertellen”. De betrouwbaarheid werd met behulp van *Cronbachs Alpha* gesteld op $\alpha = .86$.

Middels een zelfrapportage vragenlijst van Baerveldt, Van Rossem en Vermande (2003) werd het concept ‘delinquentie’ gemeten. Delinquentie werd alleen gemeten bij jongeren uit het voorgezet onderwijs. Er zijn vijftien van de oorspronkelijke 23 items opgenomen in de vragenlijst. De vragen gaan over delinquente activiteiten in de afgelopen twaalf maanden, bijvoorbeeld betrokkenheid bij een gevecht, een inbraak of een diefstal. Jongeren beantwoorden de vragen op een vierpuntsschaal met de mogelijkheden 1 (nooit), 2 (één keer), 3 (twee à drie keer) of 4 (vier keer of meer). De betrouwbaarheid van deze lijst werd met behulp van *Cronbachs Alpha* gesteld op $\alpha = .86$.

Voor de twee schalen is bekeken of er een overkoepelende schaal ‘externaliserend probleemgedrag’ geconstrueerd kon worden. Middels een correlatieanalyse is de samenhang tussen de twee schalen geanalyseerd. De schalen DIAS en delinquentie bleken positief samen te hangen, $r = .47$. Vervolgens is door gemiddelden te berekenen een schaal ‘externaliserend probleemgedrag’ geconstrueerd.

4.4. Analyseprocedure

Voor de analyses is gebruik gemaakt van het programma SPSS: versie 21. In alle analyses is een p -waarde van $<.05$ beschouwd als statistisch significant. Alvorens de data is geanalyseerd is gecheckt op vreemde en missende waarden.

De eerste onderzoeksvraag is middels een eenweg ANOVA beantwoord. Voor iedere afzonderlijke verandering is bekeken of internaliserend en externaliserend probleemgedrag gemiddeld verschilt voor adolescenten die wel of niet de bewuste verandering hebben meegemaakt. Om de tweede onderzoeksvraag te beantwoorden is middels een exploratieve factoranalyse bekeken of er factoren zijn te onderscheiden in de lijst met items omtrent veranderingen na ouderlijke scheiding. Om het aantal factoren te bepalen zijn de volgende criteria bekeken: Eigenwaarden groter dan 1, het percentage verklaarde variatie, het knikcriterium en inhoudelijke argumenten. Vervolgens is middels een regressieanalyse het

verband tussen de gevonden factoren en probleemgedrag onderzocht. Er is op die manier bekeken of bepaalde factoren een grotere rol spelen in het voorspellen van internaliserend en externaliserend probleemgedrag. De laatste onderzoeksvraag is beantwoord door een somscore te maken van de veranderingen. Deze somscore is geconstrueerd door gemiddelden te bereken van het aantal meegemaakte veranderingen per adolescent, vervolgens is het gemiddelde vermenigvuldigd met het totale aantal veranderingen. Door op deze wijze een somscore te berekenen is rekening gehouden met eventuele missende waarden. Met behulp van een regressieanalyse is bekeken of het aantal veranderingen dat een adolescent mee heeft gemaakt na de ouderlijke scheiding probleemgedrag voorspelt. In de analyses is explorierend gekeken naar de rol van geslacht door de resultaten uit te splitsen naar geslacht.

5. Resultaten

5.1. Veranderingen en Probleemgedrag

De impact van de veranderingen na een ouderlijke scheiding op internaliserend probleemgedrag is getoetst middels een eenweg ANOVA, de resultaten worden in Tabel 2 weergegeven. De resultaten laten zien dat een aantal veranderingen na ouderlijke scheiding significant samenhangt met internaliserend probleemgedrag, namelijk: (1) Verhuizen naar een kleiner huis; (2) Minder financiële bestedingsruimte; (3) Moeder minder gaan werken of gestopt met werken; (4) Deel van de familie niet meer zien. De verandering ‘Verhuizen naar een ander huis in dezelfde woonplaats’ hangt samen met minder internaliserend probleemgedrag bij adolescenten.

In Tabel 3 worden de resultaten weergegeven van de impact van veranderingen na een ouderlijke scheiding op externaliserend probleemgedrag, getoetst middels een eenweg ANOVA. Uit deze resultaten komen geen significante resultaten naar voren. Het meemaken van verschillende veranderingen na een ouderlijke scheiding hangt dus niet samen met significant meer of minder externaliserend probleemgedrag.

Tabel 2

Veranderingen na een Ouderlijke Scheiding en Internaliserend Probleemgedrag

Veranderingen	Nee			Ja			F	p
	M	SD	n	M	SD	n		
Verhuisd	2.05	.69	59	1.95	.70	152	.81	.37
Verhuisd naar ander huis in zelfde woonplaats	2.06	.67	197	1.91	.52	215	6.88	.01
Verhuisd naar ander huis andere woonplaats	1.95	.59	247	2.02	.65	166	1.32	.25
Vader verhuisd naar ander huis zelfde woonplaats (zonder jou)	2.01	.62	274	1.94	.59	132	1.25	.26
Vader verhuisd naar ander huis andere woonplaats (zonder jou)	1.98	.63	252	1.96	.57	161	.09	.77
Moeder verhuisd naar ander huis zelfde woonplaats (zonder jou)	1.99	.63	333	1.92	.52	80	.93	.34
Verhuisd naar een groter huis	2.19	.72	101	1.98	.76	44	2.51	.12
Verhuisd naar een kleiner huis	1.96	.68	148	2.23	.66	97	9.69	.00
Van school veranderd	1.99	.65	627	2.06	.67	251	2.25	.13
Minder geld te besteden	1.88	.61	443	2.14	.67	417	33.70	< .001
Meer geld te besteden	2.03	.65	415	1.97	.65	139	.80	.37
Gestopt met 1 of meer hobby's	2.00	.65	436	2.02	.62	131	.06	.81
Deel van vrienden niet meer zien	1.95	.60	313	2.05	.64	109	2.27	.13
Deel van familie niet meer zien	1.96	.63	629	2.13	.70	245	12.29	< .001
Vader heeft nieuwe partner	2.04	.70	250	1.98	.62	475	1.29	.26
Moeder heeft nieuwe partner	2.00	.68	149	2.05	.72	179	.52	.47
Vader minder gaan werken of gestopt met werken	2.10	.73	119	2.18	.76	28	.23	.64
Vader meer gaan werken	2.07	.74	101	2.17	.71	44	.59	.44
Moeder minder gaan werken of gestopt met werken	2.04	.73	118	2.43	.68	28	6.54	.01
Moeder meer gaan werken	2.03	.75	77	2.21	.72	69	2.12	.15

Tabel 3

Veranderingen na een Ouderlijke Scheiding en Externaliserend Probleemgedrag

Veranderingen	Nee			Ja			F	p
	M	SD	n	M	SD	n		
Verhuisd	1.39	.35	59	1.41	.39	151	.19	.66
Verhuisd naar ander huis in zelfde woonplaats	1.36	.35	197	1.34	.29	215	.43	.51
Verhuisd naar ander huis andere woonplaats	1.35	.33	247	1.36	.31	166	.05	.83
Vader verhuisd naar ander huis zelfde woonplaats (zonder jou)	1.36	.32	274	1.33	.32	132	.92	.34
Vader verhuisd naar ander huis andere woonplaats (zonder jou)	1.34	.31	252	1.37	.32	161	1.03	.31
Moeder verhuisd naar ander huis zelfde woonplaats (zonder jou)	1.36	.33	333	1.33	.27	80	.45	.50
Verhuisd naar een groter huis	1.42	.38	100	1.42	.48	44	.01	.94
Verhuisd naar een kleiner huis	1.47	.45	148	1.51	.44	96	.54	.46
Van school veranderd	1.41	.38	626	1.38	.35	250	1.23	.27
Minder geld te besteden	1.39	.37	443	1.42	.38	415	1.27	.26
Meer geld te besteden	1.37	.34	414	1.39	.36	139	.62	.43
Gestopt met 1 of meer hobby's	1.37	.36	435	1.38	.32	131	.04	.85
Deel van vrienden niet meer zien	1.35	.33	313	1.35	.29	109	.01	.91
Deel van familie niet meer zien	1.39	.37	627	1.44	.39	245	2.65	.10
Vader heeft nieuwe partner	1.36	.34	250	1.38	.36	473	.65	.42
Moeder heeft nieuwe partner	1.38	.35	149	1.45	.43	177	2.31	.13
Vader minder gaan werken of gestopt met werken	1.44	.43	118	1.31	.30	28	2.60	.11
Vader meer gaan werken	1.38	.38	100	1.47	.40	44	1.60	.21
Moeder minder gaan werken of gestopt met werken	1.39	.38	117	1.55	.50	28	3.70	.06
Moeder meer gaan werken	1.44	.42	76	1.40	.39	69	.34	.56

5.2. Factorstructuur

Voor de veranderingen na ouderlijke scheiding is een principale componenten analyse uitgevoerd om een factorstructuur te kunnen detecteren. In de vragenlijsten zijn in de verschillende meetjaren niet consistent dezelfde veranderingen opgenomen, daarom wordt de factoranalyse voor de verschillende meetjaren afzonderlijk uitgevoerd. De factoren bleken binnen de verschillende jaren ongecorrleerd, daarom is een VARIMAX rotatie toegepast.

5.2.1. Factoranalyse 2007

Ten eerste is een factoranalyse uitgevoerd voor de veranderingen die gemeten zijn in 2007. De factoren met een hoge lading zijn: (1) Moeder heeft een nieuwe partner en meer financiële bestedingsruimte; (2) Andere sociale omgeving en vader is minder gaan werken of gestopt met werken; (3) Vader heeft een nieuwe partner en moeder is minder gaan werken of gestopt met werken; (4) Vader is meer gaan werken; (5) Gestopt met 1 of meer hobby's. De factorladingen van de vijf factoren na rotatie zijn weergegeven in Tabel 4.

Tabel 4

Factorloadingen van Factoranalyse voor Veranderingen Gemeten in 2007

Veranderingen	Factor				
	1	2	3	4	5
Ik ben van school veranderd	.25	.68	-.05	.26	.02
Wij hebben minder geld te besteden	-.74	.12	.16	.03	-.22
Wij hebben meer geld te besteden	.61	.26	.00	.00	-.02
Ik ben gestopt met 1 of meer hobby's	.07	.16	.02	.13	.92
Ik zie een deel van mijn familie niet meer	.00	.69	.06	-.19	.08
Mijn vader heeft een nieuwe partner	.26	-.10	.45	.40	-.15
Mijn moeder heeft een nieuwe partner	.52	.07	-.06	.21	.04
We zijn verhuisd naar een groter huis	.80	.18	.05	.14	-.15
We zijn verhuisd naar een kleiner huis	-.70	.18	-.03	.33	-.02
Mijn vader is minder gaan werken of gestopt met werken	-.06	.54	-.20	-.43	.29
Mijn vader is meer gaan werken	-.01	-.05	.02	.83	.18
Mijn moeder is minder gaan werken of gestopt met werken	-.18	.28	.79	.20	-.05
Mijn moeder is meer gaan werken	.09	.37	-.78	.26	-.15
	<i>Beschrijvende statistieken</i>				
Eigenwaarden	2.62	1.80	1.54	1.20	1.00
Variantie %	20.18	13.87	11.84	9.26	7.70
Cumulatieve variantie %	20.18	34.06	45.89	55.15	62.84

Noot. Veranderingen met de hoogste lading op een factor zijn vetgedrukt.

5.2.2. Factoranalyse 2008

Voor 2008 zijn de factoren met een hoge lading: (1) Andere sociale omgeving, meer financiële bestedingsruimte en moeder heeft een nieuwe partner; (2) Deel van familie niet meer zien en vader heeft een nieuwe partner. De factorloadingen van de factoren na rotatie zijn weergegeven in Tabel 5.

Tabel 5

Factorloadingen van Factoranalyse voor Veranderingen Gemeten in 2008

Veranderingen	Factor	
	1	2
Ik ben van school veranderd	.61	.46
Wij hebben minder geld te besteden	-.53	.39
Ik zie een deel van mijn familie niet meer	-.02	.73
Mijn vader heeft een nieuwe partner	.03	.48
Mijn moeder heeft een nieuwe partner	.72	-.11
Wij zijn verhuisd	.64	.15
	<i>Beschrijvende statistieken</i>	
Eigenwaarden	1.61	1.12
Variantie %	26.74	18.67
Cumulatieve variantie %	26.74	45.42

Noot. Veranderingen met de hoogste lading op een factor zijn vetgedrukt.

5.2.3. Factoranalyse 2009

Uit de factoranalyse voor 2009 kunnen twee factoren met de hoogste lading worden gedetecteerd, namelijk: (1) Andere sociale omgeving; (2) Minder financiële bestedingsruime.

De factorloadingen na rotatie zijn weergegeven in Tabel 6.

Tabel 6

Factorloadingen van Factoranalyse voor Veranderingen Gemeten in 2009

Veranderingen	Factor	
	1	2
Ik ben van school veranderd	.69	.04
Wij hebben minder geld te besteden	.51	.45
Ik zie een deel van mijn familie niet meer	.83	-.21
Wij zijn verhuisd naar een kleiner huis	-.14	.90
	<i>Beschrijvende statistieken</i>	
Eigenwaarden	1.43	1.06
Variantie %	35.78	26.51
Cumulatieve variantie %	35.78	62.29

Noot. Veranderingen met de hoogste lading op een factor zijn vetgedrukt.

5.2.4. Factoranalyse 2013

In 2013 komen er vier factoren met de hoogste lading naar voren, namelijk: (1) Andere sociale omgeving; (2) Verhuisd naar ander huis in zelfde woonplaats; (3) Minder financiële bestedingsruimte; (4) Vader heeft een nieuwe partner. In Tabel 7 zijn de factorladingen na rotatie weergegeven.

Tabel 7

Factorladingen van Factoranalyse voor Veranderingen Gemeten in 2013

Veranderingen	Factor			
	1	2	3	4
Wij zijn verhuisd naar een ander huis in zelfde woonplaats	-.30	.77	-.07	.12
Wij zijn verhuisd naar een ander huis in andere woonplaats	.78	-.25	-.03	.14
Vader verhuisd naar ander huis zelfde woonplaats	.15	.51	.25	-.21
Vader verhuisd naar ander huis andere woonplaats	.46	-.07	.12	.54
Moeder verhuisd naar ander huis zelfde woonplaats	.44	.68	.01	.05
Ik ben van school veranderd	.81	.11	.02	.02
Wij hebben minder geld te besteden	.09	.05	.86	.00
Wij hebben meer geld te besteden	.53	.42	-.49	-.06
Ik ben gestopt met 1 of meer hobby's	.56	.35	.32	.10
Ik zie een deel van mijn vrienden niet meer	.79	.17	.24	-.03
Ik zie een deel van mijn familie niet meer	.46	.16	.46	.12
Mijn vader heeft een nieuwe partner	-.03	.04	-.01	.87
	<i>Beschrijvende statistieken</i>			
Eigenwaarden	3.63	1.56	1.30	1.08
Variantie %	30.26	13.01	1.87	8.97
Cumulatieve variantie %	30.26	43.27	54.14	63.11

Noot. Veranderingen met de hoogste lading op een factor zijn vetgedrukt.

5.2.5. Conclusie Factoranalyses

Uit de factoranalyses komen verschillende factoren naar voren. Deze factoren hebben voornamelijk betrekking op het krijgen van een andere sociale omgeving, het hebben van minder financiële bestedingsruimte en een nieuwe partner van vader.

5.3. Factorstructuur en Probleemgedrag

In de vorige paragraaf zijn verschillende factoren benoemd. Voor de veranderingen in 2013 is een heldere factorstructuur te onderscheiden, mogelijk veroorzaakt door de grotere steekproefomvang ten opzichte van de andere meetjaren. Er is middels een multiële regressieanalyse onderzocht of de factoren gemeten in 2013 voorspellers zijn voor internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij adolescenten met gescheiden ouders.

Het model waarin de factoren internaliserend probleemgedrag voorspellen is significant, zoals weergegeven in Tabel 8. De factoren ‘Andere sociale omgeving’ en ‘Minder financiële bestedingsruimte’ blijken significant meer internaliserend probleemgedrag van adolescenten te voorspellen. Wanneer adolescenten in een andere sociale omgeving terecht komen na ouderlijke scheiding rapporteren ze gemiddeld meer internaliserend probleemgedrag. Tevens rapporteren adolescenten gemiddeld meer internaliserend probleemgedrag wanneer ze minder financiële bestedingsruimte ervaren na de ouderlijke scheiding.

Tabel 8

Multipele Regressieanalyse van Factoren en Internaliserend Probleemgedrag

	Meisjes				Jongens				Totaal			
	<i>B</i>	<i>SE B</i>	β	<i>p</i>	<i>B</i>	<i>SE B</i>	β	<i>p</i>	<i>B</i>	<i>SE B</i>	β	<i>p</i>
Andere sociale omgeving	.08	.07	.11	.22	.12	.06	.18	.03	.10	.04	.14	.02
Verhuisd naar ander huis in zelfde woonplaats	-.09	.07	-.12	.16	.04	.06	.07	.45	-.02	.04	-.03	.67
Minder financiële bestedingsruimte	.16	.05	.23	.00	.18	.05	.32	<.001	.16	.03	.27	<.001
Vader heeft een nieuwe partner	.02	.05	.03	.72	-.02	.05	-.03	.70	-.01	.03	-.01	.88
<i>R</i> ²	.08				.10				.09			
<i>F</i>	4.25				4.99				8.16			
<i>p</i>	.00				.00				<.001			

In Tabel 9 zijn de resultaten weergegeven voor het voorspellen van externaliserend probleemgedrag, dit model blijkt niet significant. Dit betekent dat de factoren geen significante voorspellers zijn voor externaliserend probleemgedrag bij adolescenten na ouderlijke scheiding.

Tabel 9

Multipele Regressieanalyse van Factoren en Externaliserend Probleemgedrag

	Meisjes				Jongens				Totaal			
	<i>B</i>	<i>SE B</i>	β	<i>p</i>	<i>B</i>	<i>SE B</i>	β	<i>p</i>	<i>B</i>	<i>SE B</i>	β	<i>p</i>
Andere sociale omgeving	.07	.04	.18	.04	.06	.04	.12	.18	.06	.02	.16	.01
Verhuisd naar ander huis in zelfde woonplaats	.06	.04	.14	.11	.04	.04	.10	.30	.05	.02	.13	.03
Minder financiële bestedingsruimte	.03	.03	.09	.23	.03	.03	.07	.40	.02	.02	.06	.26
Vader heeft een nieuwe partner	.03	.03	.08	.31	.03	.03	.07	.41	.02	.02	.06	.25
<i>R</i> ²	.03				.02				.03			
<i>F</i>	1.36				.70				2.13			
<i>p</i>	.25				.59				.08			

Middels kruisvalidatie is bekeken of in de andere meetjaren dezelfde factoren te onderscheiden zijn. Uit de resultaten komt naar voren dat het model, waarin de factoren uit 2007 internaliserend probleemgedrag voorspellen, significant is, $R^2 = .14$, $F(5, 96) = 3.07$, $p = .01$. De factor 'Andere sociale omgeving en vader is minder gaan werken of gestopt met werken' voorspelt significant internaliserend probleemgedrag bij adolescenten na ouderlijke scheiding, $\beta = .23$, $t = 2.40$, $p = .02$. Ook het model waarin de factoren uit 2009 internaliserend probleemgedrag voorspellen blijkt significant, $R^2 = .14$, $F(2, 92) = 7.68$, $p = .001$. Voor het jaar 2009 voorspellen beide factoren significant internaliserend probleemgedrag. Dit zijn de factoren 'Andere sociale omgeving en minder geld te besteden', $\beta = .20$, $t = 2.07$, $p = .04$, en 'Verhuisd naar kleiner huis', $\beta = .33$, $t = 3.38$, $p = .001$.

Kortom, de factoren die in 2007 en 2009 significant waren, meten dezelfde soort veranderingen als de factoren die in 2013 significant waren. Dit suggereert dat 'Andere sociale omgeving' en 'Minder financiële bestedingsruimte' factoren zijn die internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit gescheiden gezinnen voorspellen.

5.4. Som van Veranderingen

Om de laatste onderzoeksvraag te beantwoorden is een som van veranderingen berekend. Deze som van veranderingen is gebaseerd op de veranderingen gemeten in 2013. De veranderingen die zijn meegenomen in de somscore zijn: (1) Wij zijn verhuisd naar een huis in dezelfde woonplaats; (2) Wij zijn verhuisd naar een huis in een andere woonplaats; (3) Ik ben van school veranderd; (4) Wij hebben meer geld te besteden; (5) Wij hebben minder geld te besteden; (6) Ik ben gestopt met een of meer hobby's; (7) Ik zie een deel van mijn vrienden niet meer; (8) Ik zie een deel van mijn familie niet meer; (9) Mijn vader heeft een nieuwe partner.

Met behulp van een lineaire regressieanalyse is bekeken of het aantal veranderingen dat een adolescent heeft meegemaakt sinds de ouderlijke scheiding internaliserend of

externaliserend probleemgedrag voorspelt. De som van veranderingen blijkt echter noch internaliserend, $R^2 = .00$. $F(1, 448) = 0.75$, $p = .78$, noch externaliserend probleemgedrag te voorspellen, $R^2 = .00$. $F(1, 448) = .00$, $p = .96$.

5.5. Geslacht

Voor de onderzoeksvragen is explorierend gekeken of geslacht een rol speelt, hieronder zullen enkel de significante resultaten worden weergegeven.

Ten eerste is middels een eenweg ANOVA bekeken hoe de veranderingen samenhangen met internaliserend probleemgedrag voor meisjes en jongens. De volgende veranderingen bleken samen te hangen met significant meer internaliserend probleemgedrag bij meisjes: (1) Deel van familie niet meer zien, $F(1, 470) = 8.45$, $p = .001$; (2) Moeder minder gaan werken of gestopt met werken, $F(1, 78) = 6.01$, $p = .02$; (3) Wij hebben minder geld te besteden, $F(1, 465) = 17.07$, $p < .001$. De verandering ‘Verhuisd naar een ander huis in dezelfde woonplaats’ blijkt samen te hangen met minder internaliserend probleemgedrag, $F(1, 220) = 5.65$, $p = .02$. Voor jongens hangen de volgende veranderingen samen met meer internaliserend probleemgedrag: (1) Deel van vrienden niet meer zien, $F(1, 196) = 5.78$, $p = .02$; (2) Verhuisd naar een kleiner huis, $F(1, 107) = 6.09$, $p = .02$; (3) Wij hebben minder geld te besteden, $F(1, 390) = 14.83$, $p < .001$.

Er is ook bekeken of de veranderingen samenhangen met externaliserend probleemgedrag, er waren enkel significant resultaten voor meisjes. De volgende veranderingen hangen samen met significant meer externaliserend probleemgedrag bij meisjes, namelijk (1) Deel van familie niet meer zien, $F(1, 470) = 6.97$, $p = .01$; (2) Moeder minder gaan werken of gestopt met werken, $F(1, 78) = 9.62$, $p = .001$.

Tot slot is middels een multipale regressieanalyse bekeken of de factoren uit 2013 internaliserend probleemgedrag voorspellen voor meisjes en jongens. In Tabel 8 is te zien dat het model, waarin de factoren internaliserend probleemgedrag voorspellen voor meisjes en

voor jongens, significant is. Voor meisjes voorspelt de factor ‘Minder financiële bestedingsruimte’ significant internaliserend probleemgedrag. Wanneer meisjes minder financiële bestedingsruimte ervaren na de ouderlijke scheiding, rapporteren ze meer internaliserend probleemgedrag. Bij jongens voorspelt naast de factor ‘Minder financiële bestedingsruimte’ ook de factor ‘Andere sociale omgeving’ significant internaliserend probleemgedrag. Wanneer jongens minder financiële bestedingsruimte ervaren na de ouderlijke scheiding rapporteren ze meer internaliserend probleemgedrag, tevens rapporteren jongens meer internaliserend probleemgedrag wanneer ze in een andere sociale omgeving terecht komen na de ouderlijke scheiding.

6. Conclusie en Discussie

In de conclusie zullen eerst de bevindingen besproken worden, vervolgens worden de resultaten van het onderzoek verklaard middels theoretische onderbouwingen. In de discussie worden de sterke punten en beperkingen van het onderzoek besproken, evenals de implicaties en aanbevelingen voor vervolgonderzoek.

6.1. Conclusie

Het doel van dit onderzoek was om na te gaan wat de relatie is tussen veranderingen na een ouderlijke scheiding en internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij adolescenten. Hierbij werden verschillende onderzoeksvragen beantwoord.

6.1.1. Veranderingen en Probleemgedrag

De eerste onderzoeksvraag is of het meemaken van veranderingen na ouderlijke scheiding samenhangt met internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij adolescenten. Op basis van het *Divorce-Stress-Adjustment Model* werd verwacht dat het meemaken van verschillende veranderingen samenhangt met meer internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij adolescenten (Amato, 2000). Uit dit onderzoek blijkt

inderdaad dat sommige veranderingen een relatie vertonen met internaliserend probleemgedrag, hiermee is de verwachting deels bevestigd.

Adolescenten vertonen significant meer internaliserend probleemgedrag als ze aangeven te zijn verhuisd naar een kleiner huis na de ouderlijke scheiding, evenals wanneer ze minder financiële bestedingsruimte ervaren. Andere veranderingen die samenhangen met meer internaliserend probleemgedrag zijn als moeder minder is gaan werken of gestopt is met werken en als adolescenten een deel van de familie niet meer zien. Uit de resultaten blijkt verder dat een verhuizing naar een ander huis in dezelfde woonplaats samenhangt met minder internaliserend probleemgedrag.

Wanneer de resultaten apart bekeken worden voor meisjes en jongens blijkt dat voor meisjes de veranderingen ‘Deel van de familie niet meer zien’ en ‘Moeder minder gaan werken of gestopt met werken’ samenhangen met significant meer internaliserend en externaliserend probleemgedrag. Wanneer meisjes verhuizen naar een ander huis in dezelfde woonplaats blijken ze significant minder internaliserend probleemgedrag te vertonen. Jongens rapporteren significant meer internaliserend probleemgedrag wanneer ze een van de volgende veranderingen hebben meegemaakt: ‘Ik zie een deel van mijn vrienden niet meer’ en ‘Verhuisd naar een kleiner huis’. Enkel de verandering ‘Wij hebben minder geld te besteden’ hangt samen met significant meer internaliserend probleemgedrag voor jongens en meisjes.

Vervolgens is bekeken of voor de veranderingen een factorstructuur was te ontdekken, met andere woorden: is er bij het grote aantal items over veranderingen na ouderlijke scheiding een kleiner aantal onderliggende, latente factoren te onderscheiden? In de verschillende meetjaren werden factoren gevonden die betrekking hadden op een andere sociale omgeving, minder financiële bestedingsruimte en een nieuwe partner van vader.

Voor het beantwoorden van de vraag welke factoren samenhangen met probleemgedrag is gebruik gemaakt van de factoren uit het meetjaar 2013, namelijk: (1)

Andere sociale omgeving; (2) Verhuisd naar ander huis in zelfde woonplaats; (3) Minder financiële bestedingsruimte; (4) Vader heeft een nieuwe partner. De factoren ‘Andere sociale omgeving’ en ‘Minder financiële bestedingsruimte’ blijken internaliserend probleemgedrag te voorspellen. Middels kruisvalidatie is bevestigd dat deze factoren internaliserend probleemgedrag kunnen voorspellen. Wanneer de relatie tussen de factoren bekeken worden voor jongens en meisjes valt op dat voor jongens beide factoren internaliserend probleemgedrag voorspellen. Voor meisjes voorspelt enkel de factor ‘Minder financiële bestedingsruimte’ internaliserend probleemgedrag.

Kortom: de resultaten laten zien dat voor de veranderingen na een ouderlijke scheiding onderliggende factoren te onderscheiden zijn. De veranderingen die betrekking hebben op een andere sociale omgeving en minder financiële bestedingsruimte blijken internaliserend probleemgedrag bij adolescenten te voorspellen. Wanneer de resultaten uitgesplitst worden naar geslacht valt op dat voor jongens en meisjes verschillende veranderingen probleemgedrag voorspellen. Dit is een aanvulling op bestaande onderzoeken naar sekseverschillen, waarin gevonden werd dat sekseverschillen in scheidingsgevolgen in het algemeen niet uitgesproken en consistent zijn (Van der Valk en Spruijt, 2004).

6.1.2. Soorten Veranderingen

De veranderingen en factoren laten een soortgelijke relatie zien met probleemgedrag, daarom zullen de resultaten uiteengezet worden per soort verandering.

Veranderingen die betrekking hebben op minder financiële bestedingsruimte, zoals verhuizen naar een kleiner huis en minder geld te besteden hebben, blijken in dit onderzoek samen te hangen met meer internaliserend probleemgedrag. Dit is in lijn met onderzoek van Aseltine (1996) dat laat zien dat een moeilijker financiële situatie kan zorgen voor negatievere uitkomsten bij adolescenten. Ander onderzoek laat zien dat ouders bij minder financiële bestedingsruimte veelal gedwongen zijn te verhuizen naar een ander huis (South, et

al., 1998). Dit kan verklaren dat niet alleen minder financiële bestedingsruimte, maar ook verhuizen naar een kleiner huis samenhangt met meer internaliserend probleemgedrag.

Veranderingen die betrekking hebben op een andere sociale omgeving, zoals een deel van de familie of vrienden niet meer zien, blijken eveneens samen te hangen met meer internaliserend probleemgedrag. Voor meisjes blijkt een deel van de familie niet meer zien ook samen te hangen met meer externaliserend probleemgedrag. Amato (2000) stelt dat veranderingen zoals een verhuizing of schoolwijziging, gebeurtenissen zijn die ervoor zorgen dat een scheiding zijn weerslag heeft op het functioneren van adolescenten.

Tevens blijkt uit de resultaten van dit onderzoek dat een verhuizing naar een ander huis in dezelfde woonplaats samenhangt met minder internaliserend probleemgedrag. Dit is een opvallend resultaat, omdat verwacht werd dat een verhuizing samen zou hangen met een grotere kans op een depressie (Kaltiala-Heino et al., 2001). Een verklaring kan zijn dat adolescenten bij een verhuizing naar een huis in dezelfde woonplaats dezelfde sociale omgeving behouden, maar toch het huis waar ze mogelijk nare herinneringen aan hebben door de ouderlijke scheiding verlaten.

Wanneer moeder minder is gaan werken of gestopt is met werken rapporteren meisjes meer internaliserend en externaliserend probleemgedrag. Onderzoek van Kaltiala-Heino et al. (2001) laat enkel zien dat jongens met gescheiden ouders een groter risico op depressie hebben wanneer één of beide ouders de laatste 12 maanden geen werk had. Een mogelijke verklaring hier kan zijn dat meisjes een voorbeeld nemen aan hun moeder; wanneer moeder minder gaat werken of stopt met werken kan dat van invloed zijn op haar welbevinden, dit kan vervolgens zijn weerslag hebben op meisjes. Deze verklaring is ontleend aan de *Sociale Leertheorie* van Bandura (1997), waarbij gesteld wordt dat mensen gedrag overnemen van rolmodellen.

6.1.3. Som van Veranderingen

De laatste deelvraag die beantwoord is in het onderzoek is of de som van veranderingen na een ouderlijke scheiding internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij adolescenten voorspelt. Op basis van eerder onderzoek werd verwacht dat adolescenten van gescheiden ouders die meer veranderingen hebben meegemaakt na de scheiding meer internaliserend en externaliserend probleemgedrag vertonen. In dit onderzoek werd de *Cumulatieve Stress Perspectief* niet bevestigd (Singendonk & Meesters, 2002). Dit kan verklaard worden doordat sommige veranderingen mogelijk meer impact hebben op adolescenten dan andere. Een adolescent kan bijvoorbeeld meerdere veranderingen meemaken die weinig impact hebben op zijn of haar leven of een adolescent kan een enkele verandering meemaken die veel impact heeft.

6.1.4. Samenvatting

In dit onderzoek komt naar voren dat veranderingen die betrekking hebben op een andere sociale omgeving en minder financiële bestedingsruimte een relatie vertonen met meer internaliserend probleemgedrag bij adolescenten. Tevens is er een verschil te ontdekken in veranderingen waarbij jongens en meisjes probleemgedrag ervaren. De som van veranderingen blijkt uit dit onderzoek de mate van probleemgedrag bij adolescenten na de ouderlijke scheiding niet te bepalen.

6.2. Discussie

6.2.1. Sterke Punten

In dit onderzoek is exploratief gekeken naar de rol van veranderingen op internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij adolescenten. Een sterk punt van dit onderzoek is dat het onderzoek een aanvulling biedt op de literatuur over de gevolgen van een ouderlijke scheiding voor adolescenten en de rol van veranderingen hierbij. Een ander sterk punt van dit onderzoek is dat middels een factoranalyse, enkele factoren in kaart zijn gebracht

die internaliserend probleemgedrag voorspellen. De relatie tussen die factoren en probleemgedrag zijn middels kruisvalidatie ook voor de andere meetjaren bevestigd.

6.2.2. Beperkingen

Er zijn ook enkele beperkingen te benoemen, in dit onderzoek is gebruik gemaakt van vragenlijsten waar adolescenten middels zelfrapportage aan moesten geven welke veranderingen ze hebben meegemaakt. Deze vorm van rapportage kan een vertekend beeld opleveren, de waargenomen veranderingen zijn namelijk op een subjectieve wijze gemeten. Een voordeel van zelfrapportage is dat adolescenten hun eigen ervaringen rapporteren.

De veranderingen die zijn meegenomen in het onderzoek zijn geen onderdeel van een valide en betrouwbaar meetinstrument. Hierbij is het mogelijk dat de gemeten 'som van veranderingen' geen adequate maat is om het aantal meegemaakte veranderingen te meten.

Een andere beperking met betrekking tot het meten van de veranderingen is dat in de verschillende meetjaren niet consistent dezelfde veranderingen zijn bevraagd. Door een gebrek aan consistentie in het bevragen van veranderingen zijn de factoranalyses afzonderlijk uitgevoerd voor de verschillende meetjaren. Dit heeft als gevolg dat in de verschillende meetjaren een klein aantal respondenten zijn geanalyseerd, tevens verschilt het aantal respondenten per meetjaar.

6.2.3. Vervolgonderzoek

Het onderzoek heeft een explorerend karakter, om de bevindingen te kunnen valideren is vervolgonderzoek naar dit onderwerp nodig is. Om de relatie tussen veranderingen en probleemgedrag in kaart te brengen is kwalitatief onderzoek naar dit onderwerp een aanbeveling. Met behulp van kwalitatief onderzoek kunnen veranderingen in kaart gebracht worden die een impact zouden kunnen hebben op adolescenten. Op basis van de bevindingen in kwalitatief onderzoek is het raadzaam om middels kwantitatief onderzoek met een grotere

steekproef onderzoek te doen naar welke veranderingen specifiek een rol spelen op probleemgedrag.

6.2.4. Implicaties

De resultaten uit dit onderzoek dragen bij aan de wetenschappelijke kennis over de gevolgen van een ouderlijke scheiding voor adolescenten, met name over de rol van veranderingen die daarmee vaak gepaard gaan. Daarnaast wordt inzichtelijk dat voor meisjes en jongens verschillende soorten veranderingen probleemgedrag voorspellen. De resultaten van dit onderzoek zijn ook praktisch toepasbaar. In de praktijk kunnen professionals bijvoorbeeld extra ondersteuning bieden wanneer een adolescent na een ouderlijke scheiding in een andere sociale omgeving terecht komt en/of minder financiële bestedingsruimte ervaart.

Literatuur

- Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family*, 62, 1269-1287. doi:10.1111/j.1741-3737.2000.01269.x
- Amato, P. R. (2001). Children of divorce in the 1990s: An Update of the Amato and Keith (1991) Meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, 15, 355-370. doi:10.1037//0893-3200.15.3.355
- Amato, P. R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, 72, 650-666. doi:10.1111/j.1741-3737.2010.00723.x
- Amato, P.R., & Sobolewski, J.M. (2001). The effects of divorce and marital discord on adult children's psychological well-being. *American Sociological Review*, 66, 900-921. doi:10.2307/3088878
- Aseltine, R. H. (1996). Pathways linking parental divorce with adolescent depression. *Journal of Health and Social Behavior*, 37, 133-148. doi:10.2307/2137269
- Baerveldt, C., Rossem van, R., & Vermande, M. (2003). Pupils' delinquency and their social networks: A test of some network assumptions of the ability and inability models of delinquency. *The Netherlands Journal of Social Sciences*, 39, 107-125. Geraadpleegd op 4-6-2014 via [http://www.chrisbaerveldt.nl/publications_files/Baerveldt%20et%20al%202003%20delinquency%20networks%20\(in\)ability%20models.pdf](http://www.chrisbaerveldt.nl/publications_files/Baerveldt%20et%20al%202003%20delinquency%20networks%20(in)ability%20models.pdf)
- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. New York: General Learning Cooperation.
- Björkvist, K., Lagerspetz, K. M. J., & Osterman, K. (1992). *The direct and indirect aggression scales*. Vasa, Finland: Abo Akademi University.
- Bouman, A. M. (2004). Financiële gevolgen van echtscheiding voor man en vrouw. *CBS bevolkingstrends*, 2^e kwartaal 2004, 19-24. Geraadpleegd op 4-6-2014 via <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/5B87C475-37DA-40C6-8AD8-582807F4648B/0/2004k2b15p019art.pdf>

- Burt, S. A., Barnes, A. R., McGue, M., & Iacono G. I. (2008). Parental divorce and adolescent delinquency: Ruling out the impact of common genes. *Developmental Psychology, 44*, 1668-1677. doi:10.1037/a0013477
- Capaldi, D. M., & Patterson, G. R. (1991). Relation of parental transitions to boys' adjustment problems: I. A linear hypothesis. II. Mothers at risk for transitions and unskilled parenting. *Developmental Psychology, 27*, 489-504. doi:10.1037/0012-1649.27.3.489
- Centraal Bureau voor de statistiek (2013). Geraadpleegd op 28-11-2013 via:
<http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=60060ned>
- Chase-Lansdale, P. L., Cherlin, A. J., & Kiernan, K. E. (1995). The long-term effects of parental divorce on the mental health of young adults: A developmental perspective. *Child Development, 66*, 1614-1634. doi:10.2307/1131900
- Craighead, W. E., Smucker, M. R., Craighead, L. W., & Ilardi, S. S. (1998). Factor analysis of the Children's Depression Inventory in a community sample. *Psychological Assessment, 10*, 156-165. doi:10.1037/1040-3590.10.2.156
- Fischer, T. (2004). *Parental divorce, conflict, and resources: The effects on children's behavior problems, socioeconomic attainment and transitions in the demographic career*. Nijmegen: ICS Dissertations.
- Flowerdew, J., & Neale, B. (2003). Trying to stay apace: Children with multiple challenges in their post-divorce family lives. *Childhood, 10*, 147-161. doi:10.1177/0907568203010002003
- Goodman, R., Meltzer, H., & Bailey, V. (2003). The strengths and difficulties questionnaire: A pilot study on the validity of the self-report version. *International Review of Psychiatry, 15*, 173-177.

- Hetherington, E. M., Bridges, M. I., & Insabella, G. M. (1998). What matters? What does not? Five perspectives on the association between marital transitions and children's adjustment. *American Psychologist*, *53*, 167-184. doi:10.1037/0003-066X.53.2.167
- Hight, G., & Jamieson, L. (2007). Cool with change: Young people and family change. *Scotland's Families / Centre for Research on Families and Relationships*.
Geraadpleegd op 10-1-2014 via: <https://www.era.lib.ed.ac.uk/bitstream/1842/2799/1/CWC%20final%20report%202007.pdf>
- Kaltiala-Heino, R., Rimpela, M., Rantanen, P., & Laipalla, P. (2001). Adolescent depression: The role of discontinuities in life course and social support. *Journal of Affective Disorders*, *64*, 155-166. doi:10.1016/S0165-0327(00)00233-0
- Kelly, J. B., & Emery, R. E. (2003). Children's adjustment following divorce: Risk and resilience perspectives. *Family Relations*, *52*, 352-362. doi:10.1111/j.1741-3729.2003.00352.x
- Muris, P., & Steerneman, P. (2001). The revised version of the Screen for Child Anxiety Related Emotional Disorders (SCARED-R): First evidence for its reliability and validity in a clinical sample. *The British Psychological Society*, *40*, 35-44.
doi:10.1348/014466501163463
- Oldehinkel, A. J., Ormel, J., Veenstra, R., De Winter, A. F., & Verhulst, F. C. (2008). Parental divorce and offspring depressive symptoms: Dutch developmental trends during early adolescence. *Journal of Marriage and Family*, *70*, 284-293.
doi:10.1111/j.1741-3737.2008.00481.x
- Singendonk, K., & Meesters, G. (2002). *Kind en echtscheiding; een ontwikkelingspsychologisch perspectief* (Children and divorce: A developmental psychological perspective). Lisse: Swets & Zeitlinger.

- South, S. J., Crowder, K. D., & Trent, K. (1998). Children's residential mobility and neighborhood environment following parental divorce and remarriage. *Social Forces*, 77, 667–693.
- Spruijt, E., & Kormos, H. (2010). *Handboek scheiden en de kinderen*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Van der Valk, I., & Spruijt, E. (2004). De gevolgen van echtscheiding voor kinderen. In van A. Vyt, M. A. G. van Aken, J. D. Bosch, R. J. van der Gaag, & A. J. J. M. Ruijsenaars (Eds.), *JOOK, Jaarboek voor Ontwikkelingspsychologie, Orthopedagogiek en Kinderpsychiatrie 6, 2004-2005* (pp. 324-342). Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Van der Valk, I., Spruijt, E., De Goede, M., Maas, C., & Meeus, W. (2003). Family structure and internalizing and externalizing problem behavior of adolescents and young adults: A longitudinal growth-curve study. *Journal of Youth and Adolescence*, 34, 533-546. doi:10.1007/s10964-005-8841-8
- Workman, M., & Beer, J. (1992). Aggression, alcohol dependency, and self-consciousness among high school students of divorced and nondivorced parents. *Psychological Reports*, 71(1), 279-286

Bijlage 1: Veranderingen

We zijn verhuisd

Wij zijn verhuisd naar een ander huis in dezelfde woonplaats

Wij zijn verhuisd naar een ander huis in een andere woonplaats

Mijn vader is verhuisd naar een ander huis in dezelfde woonplaats (zonder jou)

Mijn vader is verhuisd naar een ander huis in een andere woonplaats (zonder jou)

Mijn moeder is verhuisd naar een ander huis in dezelfde woonplaats (zonder jou)

Mijn moeder is verhuisd naar een ander huis in een andere woonplaats (zonder jou)

Wij zijn verhuisd naar een groter huis

Wij zijn verhuisd naar een kleiner huis

Ik ben van school veranderd

Wij hebben minder geld te besteden

Wij hebben meer geld te besteden

Ik ben gestopt met 1 of meer hobby's (sport e.d.)

Ik zie een deel van mijn vrienden niet meer

Ik zie een deel van mijn familie niet meer

Mijn vader heeft een nieuwe partner

Mijn moeder heeft een nieuwe partner

Mijn vader is minder gaan werken of gestopt met werken

Mijn vader is meer gaan werken

Mijn moeder is minder gaan werken of gestopt met werken

Mijn moeder is meer gaan werken